

Наукове періодичне видання

**КИЇВСЬКИЙ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ
ВІСНИК**

Науковий журнал

19 (19) 2020

Київ
2020

ISSN 2307-8060

Наукове періодичне видання
Київський науково-педагогічний вісник

Науковий журнал

19 (19) 2020

Редактор, коректор – Багреєв І. С.

Верстка-дизайн – Бараненко К. В.

Відповідальність за підбір, точність наведених на сторінках журналу фактів, цитат, статистичних даних, дат, прізвищ, географічних назв та інших відомостей, а також за розголошення даних, які не підлягають відкритій публікації, несуть автори опублікованих матеріалів. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та видавця. Будь-яке використання – з обов'язковим посиланням на журнал.

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 19870-9670Р від 19.04.2013 р.

Засновник журналу: «Київська наукова організація педагогіки та психології»

Видавник: «Київська наукова організація педагогіки та психології»

04108, м. Київ, а/с 58

www.knopp.org.ua

E-mail: office@knopp.org.ua

Телефон: +38 066 699 58 42

© «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020

© Автори наукових статей, 2020

© Оформлення Ястреба О. Л., 2020

ЗМІСТ

Гришко Т. Г. ЗОБРАЖЕННЯ УКРАЇНИ У ТВОРАХ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	4
Деда В. М. РОЗВИВАЛЬНО-КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ПРИРОДОЗНАВСТВА І МЕТОДИКИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ».....	8
Заречнова М. В. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВИХ СТАТТЕЙ, ТЕЗ ДО КОНФЕРЕНЦІЙ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЇХ НАПИСАННЯ.....	13
Крсек О. Є. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ МОВНОКОМУНІКАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІТЕЙ-БІЛІНГВІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ ПОТРЕБАМИ В США.....	18
Олійник Г. С., Сичевська Л. Є. КЛУБ «ГАРМАШ» – НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ПРОЕКТ КИЇВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ КОЗАЦТВА.....	26
Степура І. В. ТИПОВІ РИСИ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї В ЄВРОПІ.....	31

Гришко Т. Г.

старший викладач

Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж

імені І. Я. Франка

ЗОБРАЖЕННЯ УКРАЇНИ У ТВОРАХ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація: Стаття присвячена ролі України в розвитку світової літератури, захопленням зарубіжних письменників звичаями, традиціями, обрядами українців. У своїй роботі автор наводить приклади та аналізує твори письменників, в яких Україна зображена в різні історичні періоди розвитку людства.

Аннотация: Статья посвящена роли Украины в развитии мировой литературы, восхищению зарубежних писателей обычаями, традициями, обрядами украинцев. В своей работе автор приводит примеры и анализирует произведения писателей, в которых Украина изображена в разные исторические периоды развития человечества.

Summary: The article is devoted to the role of Ukraine in the development of world literature, the obsession of foreign writers with customs, traditions, rituals of Ukrainians. In his work the author gives examples and analyzes the works of writers, in which Ukraine is depicted in different historical periods of human development.

Постановка проблеми. Ще з часів Київської Русі нашою землею були зацікавлені зарубіжні митці. Звичаї, традиції, обряди українців – це те надзвичайне і загадкове, що знайшло відображення в творчості світових письменників, які з захопленням писали про Україну:

Ось вона горда, як пісня, стоїть переді мною незрівнянною красунею. Дозволь надивитись на тебе, знаменита Україно...

Р. Рисулов

Згадую полтавські степи, надвечірні зорі, хатки, і охоплює душу сум, що мене там немає.

Р.М. Рільке

*Люблю, Вкраїно, я тебе, як матір син.
Ти вічно в пам'яті моїй, в житті моїм
Нестимеш пісні чарівної весно плин.*

Пауль Целан

Аналіз досліджень. Зацікавлення Україною стало дуже помітним наприкінці XVII – на початку XVIII сторіччя. Про це свідчать численні опубліковані тоді історичні книжки і мандрівна література, а також журнальні статті. У Королівстві Англія першою публікацією,

в якій згадувалась Україна, була надрукована у 1603 році «Загальна історія Турків» Річарда Ноллза. До 1638 року ця книжка перевидавалась п'ять разів, й згідно з твердженнями біографів Лорда Байрона, ця книга мала надзвичайний вплив на молодого Байрона, який захопився Османською імперією. Саме з книжки Ноллза Байрон вперше дізнався про існування України.

Та найбільш важливою для популяризації України у західній Європі стала праця великого французького письменника доби Просвітництва **Вольтера** «Історія Карла XII», що вперше вийшла друком 1731 року. У розділі книжки, що описує, як війська Карла вперше прибувають в Україну, знаходимо чимало інформації про Україну та її людей. Вольтер дуже докладно розповідає, де саме розташована Україна, яку він, хоча вона і була під московським пануванням, так і називає «Україна» або «країна козаків». У цьому розділі міститься інформація про розміри України, про її тогочасну столицю Ба-

турин, про те, що її ґрунти є «одними з найродючіших у світі». Пише він і про річку Борисфен (тогочасну назву «Дніпра» на Заході), яка розділяє країну на дві рівні частини. Вольтер також повідомляє, що Україна «завжди прагнула бути вільною, проте, оточена Московією, країнами Великого Візира та Польщею, була змушена шукати захисника, а тому потрапляла у руки однієї із цих трьох держав». Французький мислитель також згадує Запорізьку Січ.

Але центральною темою української частини книжки Вольтера постає саме **гетьман Іван Мазепа**. Вольтер у своїй праці розповідає про епізод з життя Мазепа, коли будучи пажем польського короля Яна II Казимира, українця звинувачують у перелюбстві з дружиною високопоставленого шляхтича й карають його у досить незвичний спосіб: прив'язавши майбутнього гетьмана до дикого жеребця, якого було відтак випущено у степ. Кінь приносить Мазепу в Україну, де його знаходить дівчина, що згодом стає його дружиною. Згодом, висока освіта Мазепа допомагає йому зійти на саму вершину українського суспільства й стати гетьманом.

Мета написання статті. Показати місце України в історії світової літератури, проаналізувати твори зарубіжних письменників, в яких Україна зображена в різні історичні періоди розвитку людства.

Виклад основного матеріалу. Багато відомих письменників світової літератури у своїх творах згадують про велич і славу українського народу.

Одним з таких творців є всесвітньо відомий поет **Джордж Байрон**, який у 1819 році написав поему «Мазепа». Героєм цього твору Мазепа став тому, що він був борцем за незалежність козацької держави, але не тільки це зацікавило ан-

глійського письменника. Його захопила легенда про любов Мазепа до дружини заможного польського шляхтича. Цю історію він поетично описав у творі «Мазепа».

Лорд Байрон ніколи не був в Україні, хоча це зовсім не завадило йому достовірно описати усе, чим славилась вона: її ліси, поля, степи, безкраї простори. На початку поеми поет подає читачеві образ «скривавлених шляхів»:

*Полтавський бій відгомонів,
Не пощастило королеві,
Серед скривавлених шляхів
Лягли полки його сталеві.*

Трохи далі відображена картина українського степу після татарської навали:

*Ніде ні міста, ні села,
Де наша путь вперед лягла,
І тільки поле простягалось
До обрію, де чорний праліс
Далеко майорів без меж.
Крім залишків зубчастих веж,
Які давно побудували
Навкір татарської навали,
Ні сліду селищ...*

Байрон із захопленням описує чудову українську природу:

*Розлога річки течія,
Звиваючись, немов змія,
Неслась далеко до небес,
А ми зринали серед плес
Несамовитого безмежжя,
Зближаючись до побережжя.
Я вдивляюсь в далечінь:
Там поле стелиться безкрає*

Українці зображені в поемі як добрі, сердечні, чуйні люди. Ті, хто знайшов Мазепу помираючим у степу, принесли його до найближчої хати, надали йому притулок, допомогли набратися сил. Про Мазепу Д.Байрон знав з історичних книг, але образ України він спромігся змалювати з великим талантом художника слова, передав усю силу, безмежність і красу її просторів.

Адам Міцкевич – польський поет, засновник романтизму у польській літературі. «*Країна розкошів прослалась наді мною – вгорі – блакить ясна, тут – лиця чарівні,*» – так писав про Україну видатний польський поет Адам Міцкевич. Поет побував у багатьох містах України: Київ, Стеблів, Одеса, Харків. Адама Міцкевича причарувала волинська природа, яку він також оспівав у своїй творчості. На матеріалі слов'янської історії та народних легенд була написана балада «Світязь».

Світязь – найбільше, найкрасивіше озеро в Україні. Ось як про це писав Адам Міцкевич:

Хто, в Новогрудським мандруючи краї,
Прагне на все надивитись,
Хай у Плужинським бору побуває,
Гляне на озеро Світязь.
В пущі дрімучій розкинулись води –
Ясна і чиста рівнина,
Пуща їх тінню густою обводить,
Озеро – ніби крижина.
А як нічною проїдеш порою –
Станеш, затримавши подих:
Зорі побачиш вгорі й під собою,
Місяць у небі і в водах.

Проспер Меріме – французький драматург, новеліст, історик, етнограф, романіст. Знайомству з життям України письменник завдячує своїм російським друзям – Івану Тургенєву і Сергію Соболевському.

Проспер Меріме написав низку праць про історію українського народу «Українські козаки та їхні останні гетьмани», есе «Богдан Хмельницький». У 1869 році під впливом досліджень письменника Французький Сенат ухвалив вивчати в школах Франції курс історії України.

О.С. Пушкін. Геній російської поезії царською волею був змушений познайомитися з українськими містами. Він

здійснив 18 поїздок Україною, побував у 124 населених пунктах Чернігівської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської, Київської та Волинської губерній. В поемі «Полтава» О. Пушкін писав:

Тиха украинская ночь.
Прозрачно небо. Звезды блещут.
Своей дремоты превозмочь
Не хочет воздух. Чуть трепещут
Сребристых тополей листы.
Луна спокойно с высоты
Над Белой Церковью сияет
И пышных гетманов сады
И старый замок озаряет.
И тихо, тихо всё кругом;
Но в замке шепот и смятенье.
В одной из башен, под окном,
В глубоком, тяжком размышленьи,
Окован, Кочубей сидит.

Райнер Марія Рільке – відомий австрійський поет – подорожуючи Україною, зацікавився її історією та культурою. У пошуках сенсу буття, виходячи з ситуації, що склалася, Рільке намагається повернутися до витоків буття, основ життя, відшукати втрачену гармонію людини зі світом. Порятунком він вбачає у єднанні з природою. Подорожуючи по Україні, Рільке вслуховується в музичні твори українського народу. Результатом цієї подорожі стало написання твору «Казки про улюбленого Бога», одна з новел якого називається «Пісня про Правду»:

Нема в світі Правди, не знайти, немає.
Хто забуту Правду нині відшукає?

Нема в світі Правди, не знайти до
скону,

Правда – під п'ятою лютого Закону.

Тепер свята Правда сидить у темниці,
а вельможна Кривда – з панами в
світлиці.

Центральним образом цього твору є образ сліпого співця Остапа, якого Рільке порівнює з Богом. Рільке стверджує:

справжнє мистецтво зачіпає душі людей, впливає на них, піднімає на боротьбу, і над ним не владний час. Автор порівнює старого сліпця з міфічним співцем – Орфеєм, чарівний голос якого творив дива. Так і кобзар Остап піднімав народ на боротьбу проти пригноблених. Рільке прославляв визвольну боротьбу, а силу могутнього співака порівнював з божественною силою. Твір побудований як розповідь у розповіді, де мистецтво слова пов'язує воедино людей з Богом.

Автор-оповідач починає розповідати про широкі українські степи, де живуть дивовижні та надзвичайні люди, знайомить із сім'єю Петра Якимовича, який малює ікони. Хід подій змінюється з приходом співака Остапа. Його спів хвилює й окриляє. Слухаючи розповідь про Правду і Кривду, Евальд робить висновок: «Цей старий був Богом».

Так австрійський поет і письменник Рільке відкрив Європі надзвичайну країну України з її героїчною історією, сильними людьми і своєрідним національним колоритом.

Анна Ахматова (Анна Горенко) – російська поетеса українського похо-

дження, представниця акмеїзму, одна з представників «Срібної доби», учасниця акмеїстичного угруповання «Цех поетів». Поетичний цикл «Київський зошит», збірку «Вечір» Анна Ахматова присвятила Україні. У 1911 – 1915 роках постійно відвідує Київ, про який вона пише:

Давній Київ ніби вимер,
Дивний мій приїзд.
Над рікою Володимир
Чорний хрест підніс.
Серед саду темнокорі
Липи й осокір,
І до Бога світять горі
Діаманти зір.
Шлях високий, шлях офіри
Тут закінчу я, –
Де лиш ти, мені до міри,
І любов моя.

Висновки. Про історію України, чарівну українську землю у своїх творах писали відомі світові митці: Оноре де Бальзак, Пауль Целан, Шолом Алейхем, Володимир Короленко, Афанасій Фет, Антон Чехов, Михайло Булгаков, Генріх Белль, Володимир Маяковський.

Література:

1. Шахова К. О. Література та образотворче мистецтво / Літературно-критичний нарис. – К.: Дніпро, 1987. – 195 с.
2. Література и живопись // Ред. коллегия: В. Г. Базанов, Л. И. Емельянов... – Ленинград: Наука, 1982. – 287 с.
3. Бірюлов Ю. О. Мистецтво львівської сецесії / Бірюлов Ю. О. – Львів: «Центр Європи», 2005. – 184 с.

Деда В. М.
*викладач-методист кафедри педагогіки, психології,
методик дошкільної освіти
Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж
імені І. Я. Франка*

РОЗВИВАЛЬНО-КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ ПРИРОДОЗНАВСТВА І МЕТОДИКИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ»

Анотація: Визначення шляхів подолання бар'єрів в розвитку інклюзивних процесів та окреслення особливостей підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до роботи в загальноосвітньому просторі, розвивально-корекційну роботу з дітьми з особливими освітніми потребами в професійній підготовці майбутніх фахівців під час вивчення дисципліни «Основи природознавства і методики ознайомлення з природою».

Аннотация: Определение путей преодоления барьеров развития инклюзивных процессов и очертание особенностей подготовки будущих воспитателей дошкольных учебных заведений к работе в общеобразовательном пространстве, развивательно-коррекционной работе с детьми с особыми образовательными потребностями в профессиональной подготовке будущих специалистов во время изучения дисциплины «Основы природоведения и методики ознакомления с природой».

Summary: Determining ways of overcoming barriers in the development of inclusive processes and outlining features of preparation of future preschool teachers to work in general educational space, developmental and corrective work with children with special educational needs in the professional training of future specialists during the study of subject "Fundamentals of natural science and methods of familiarization with nature".

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства в Україні освітні реформи набувають все більше гуманістичної спрямованості. Особливе місце в модернізації системи освіти посідає освіта осіб з особливостями психофізичного розвитку. Одним з пріоритетних напрямів у навчанні дітей з особливими потребами є впровадження інклюзивної освіти, яка вважається основною освітньою інновацією кінця ХХ століття – початку ХХІ століття і яка має велику кількість прихильників у всьому світі [1; 3].

В Україні та інших країнах пострадянського простору практика впро-

вадження інклюзивних форм освіти в систему загальноосвітніх навчальних закладів є досить складною, що пов'язано з наявністю бар'єрів загальної освіти, які заважають успішній реалізації інклюзивних процесів. До таких бар'єрів належать:

– відсутність системного бачення проблеми інклюзії і шляхів її вирішення в різних освітніх структурах;

– невідповідність педагогічного корпусу загальної освіти (дидактична, психологічна, особистісна) до участі в інклюзивних процесах;

– недостатній рівень компетентності в межах цієї проблеми педагогічного

корпусу вищих педагогічних навчальних закладів;

– загальна освіта не має реальних стимулів і не виявляє активного інтересу до проблем інклюзії;

– пріоритети і цінності сучасної загальноосвітньої школи (успішність здавання ЗНО, кількість випускників, які вступили до вузів) орієнтовані на результат, а не на особистість.

Соціальне партнерство, як обов'язковий атрибут інклюзії, підмінений в загальній освіті конкуренцією, де цінуються тільки розумні, красиві і сильні; – особливість традиційної слов'янської ментальності з її пріоритетом соціального захисту над освітою і вибудовування в такому ракурсі соціальної політики стосовно осіб з особливостями психофізичного розвитку відводять на другий план державну підтримку реформування освіти під завдання інклюзії (яка, наразі, зводиться практично до будівництва пандусів). У комплексі проблем, пов'язаних з формуванням професійної компетентності студентів педагогічних ВНЗ, виділяється проблема підготовки майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу. Зважаючи на вищезазначені аспекти, вважаємо за потрібне окреслити для дослідження коло питань, пов'язаних з формуванням професійно-особистісної готовності майбутніх педагогів до впровадження інклюзивних форм навчання.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій. Інклюзивна освіта, яка інтенсивно входить у практику сучасного загальноосвітнього закладу, ставить перед ним та усім педагогічним корпусом (у тому числі і вищих навчальних закладів) багато складних питань і нових завдань, які потрібно вирішувати як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Аналіз зарубіжної та вітчизняної прак-

тики впровадження інклюзії в освітній процес дав можливість виокремити праці вчених, які зробили найбільший внесок у розробку теоретико-методичних основ інклюзивної освіти (В. Засенко, Д. Дешлер, Т. Дмитрієва, А. Колупаєва, Т. Лорман, Н. Назарова, Н. Семаго, М. Семаго, Д. Харві, Н. Шматко, О. Ярьська-Смирнова та ін.). Питання готовності майбутнього педагога до роботи з дітьми в умовах інклюзивної освіти досліджувались Н. Назаровою, И. Хафізулловою, Ю. Шумилівською та ін. На особливу увагу заслуговують слова Н. Назарової, знаного російського вченого-дефектолога, яка зазначила, що наразі «...вітчизняна освітня інтеграція впроваджується без серйозної спеціальної підготовки учителя, психолога масової системи освіти до роботи в умовах інтеграції. Педвузи не володіють сьогоденні технологіями підготовки до роботи в умовах інклюзивної освіти ні вчителів масової школи, ні спеціальних педагогів різних спеціальностей» [3, с. 8].

Мета написання статті: розглянути шляхи подолання бар'єрів в розвитку інклюзивних процесів та окреслити особливості підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів до роботи в загальноосвітньому просторі, розвивально-корекційну роботу з дітьми з особливими освітніми потребами в професійній підготовці майбутніх фахівців під час вивчення дисципліни «Основи природознавства і методики ознайомлення з природою».

Виклад основного матеріалу. Розгляд освіти через призму інклюзивності означає зміну уявлень про те, що проблемою є дитина, і перехід до розуміння того, що змін потребує сама система освіти. Цілі інклюзивної освіти знаходяться принципово в інакшій системі координат, яка кардинально відрізняється

від усталених цілей системи загальної і спеціальної освіти. Варто наголосити на тому аспекті, що інклюзивна освіта не буде побудована швидко, це довгостроковий проект, який передбачає, насамперед, формування професійно-особистісної готовності усіх учасників педагогічного процесу, і зокрема педагогів з дошкільної освіти, до роботи в інклюзивних умовах.

Аналіз літературних джерел і власні наукові розвідки дали можливість визначити такі компоненти професійно-особистісної готовності майбутнього педагога з дошкільної освіти до роботи в умовах інклюзивної освіти:

– **мотиваційну** – це сукупність стійких мотивів до роботи в умовах інклюзивної освіти, спрямованість на здійснення ефективного процесу навчання і виховання, визнання кожної дитини суб'єктом навчально-вихованої діяльності, формування внутрішньої готовності до позитивного сприймання дітей з особливостями психофізичного розвитку;

– **когнітивну** – система знань і уявлень про проблему інвалідності, особливості психофізичного розвитку осіб з обмеженими можливостями здоров'я і особливості побудови освітнього процесу, в якому беруть участь діти з особливими освітніми потребами;

– **креативну** – відображає творчу активність і особистісні якості педагога, які дозволяють створювати нові матеріальні і духовні цінності, а також розвивати творчий потенціал дітей з особливостями психофізичного розвитку, враховуючи їх можливості;

– **діяльнісну** – складається із способів і прийомів реалізації професійно-педагогічних знань в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами і передбачає формування у майбутніх педа-

гогів відповідних професійних компетенцій.

Основними умовами становлення професійно-особистісної готовності педагога до роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку є:

– цілеспрямований розвиток ціннісно-сислової сфери особистості педагога;

– актуалізація і розвиток якостей, які створюють професійно-особистісну готовність педагога до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами;

– орієнтація на особистісну індивідуальність кожного вихованця, забезпечення диференційного та індивідуально-творчого підходу;

– посилення аксіологічного аспекту в підготовці педагогів до роботи з дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку, концентрація їх на морально значущих подіях, включення в активні види навчальної діяльності, що спонукають до моральної рефлексії.

Важливим аспектом у процесі підготовки педагогів до роботи в інклюзивних умовах є формування у них професійно-ціннісних орієнтацій, професійно-особистісних якостей, умінь та професійних компетентностей.

У навчальну програму дисципліни «Основи природознавства і методики ознайомлення з природою» включено в різні розділи та теми зміст роботи вихователя щодо особливостей організації та проведення розвивально-корекційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами різних вікових груп.

Так, в процесі вивчення дисципліни проводиться лекційне заняття з теми «Гра-метод ознайомлення з природою дітей дошкільного віку», де викладач розповідає про ігри з природним матеріалом, а також звертає увагу на особливості проведення ігор з піском (сендплею) як унікального способу ма-

ніпулювання з різноманітними предметами, конструктивними й пластичними матеріалами для дітей з особливими освітніми потребами. Кожна обрана фігурка втілює якийсь образ, може взаємодіяти з іншими персонажами. Дитина сама придумує, про що вони розмовляють або що роблять. Вона почувається господарем свого маленького світу, режисером дійства, що розігрується на пісочному полі.

А на семінарському занятті студенти готують реферативні повідомлення з мультимедійними презентаціями на тему «Спільні ігри з природним матеріалом піском, водою, снігом дітей різних вікових груп з особливими освітніми потребами та здоровими їх однолітками». В ході цих повідомлень студенти розкривають особливості проведення ігор з природним матеріалом та керівництвом ними з боку вихователя, акцентуючи увагу на тому, як саме в процесі цих спільних ігор коректується та здійснюється розвиток дітей з особливими потребами (недостатнім розвитком вербального апарату, бідності уявлень чи затримки розвитку), як забезпечується спілкування із світом і самим собою, способом зняття внутрішнього напруження і відкриття нових шляхів розвитку.

В ході проведення практичних занять з теми «Ознайомлення дітей різних вікових груп з сезонними змінами в природі» залучаємо студентів до складання конспектів прогулянок та екскурсій в природу в різні пори року. Акцентуємо увагу студентів на тому, щоб вони, перебуваючи разом з дітьми в гостях у природи в різні пори року, милуючись красою різних сезонів, вчили дітей чути і розуміти звуки природи: **“мову”** парку, слухати спів пташок, дзюрчання струмочку, міркували, який голос у струмка, як «розмовляє» вітер, як гримить грім.

А це особливо важливо для дітей з особливими потребами. **Звукотерапія** – це метод лікування звуками, зокрема, звуками природи. Шум річки, дощу, морського прибою, води заспокоює та розслабляє нервову систему дитини. Звуки лісу, спів птахів допомагає покращити всі біологічні процеси, які відбуваються в організмі, підвищують розумову діяльність дитини, збільшують швидкість мислительних операцій. Після лікування такою методикою орнітотерапії душа та психіка знаходиться в гармонії.

Батьки, у яких дитина страждає захворюванням на аутизм, знають, як нелегко буває «достукатись» до такої дитини. Маленькі аутисти часто замкнені в собі, для них не існує зовнішнього світу, вони його не бояться і не розуміють, що вони – частинка природи. І саме звуки природи допомагають побудувати той місточок довіри і розуміння між дорослим і дитиною. Звуки природи підсилюють увагу до почуттів, дитина концентрується на своїх емоціях, вчиться краще розуміти себе.

Під час проведення практичних занять з теми «Спостереження за живими об'єктами – тваринами, рослинами» студенти складають конспекти спостережень за тваринами, де обов'язково свою розповідь про тварину доповнюють інформацією про те, як ці тварини в процесі спілкування з дітьми з особливими потребами лікують їх краще за психотерапевтів. .

Здавна доведено, що спілкування з тваринами позитивно впливає на людину. Щоденні прогулянки з собакою позбавляють від гіподинамії, а погладження кішки заспокоює нервову систему. Наприклад, спостереження за тваринами вимагає хоч мінімального, але фізичного руху та дії. І це дуже корисно для дітей з важкими ураженнями опорно-рухового

апарату. Погладжування тварин по шерсті – тактильний контакт приносять дитині задоволення. А головне зоотерапія дарує дітям почуття прекрасного. Адже в природі все пропорційно, все прекрасно і гармонійно, Тварини допомагають дітям відновити внутрішню гармонію.

В умовах педагогічної практики відбувається реалізація знань, умінь та навичок студентів, їх активне вправлення в організацію процесу виховання та навчання дітей дошкільного віку. Педагогічна практика, яка певною мірою імітує професійно-педагогічну діяльність майбутнього спеціаліста, пов'язана не лише з керівництвом процесу екологічного виховання дошкільників, а й з активною пропагандистською діяльністю студентів у проведенні корекційно-розвивальної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Майбутніх педагогів ми формуємо як творців навчальних технологій, а не тільки як тих, хто отримує готові навчальні методичні посібники.

Висновки. Аналіз проблеми підготовки майбутніх вихователів до робо-

ти з дітьми з особливими потребами в загальноосвітньому просторі засвідчив потребу у майбутніх наукових розвідках з метою вивчення і уточнення особливостей підготовки вихователів до здійснення ефективного супроводу цих дітей в дошкільних навчальних закладах, формування професійної компетентності педагогів дошкільної освіти у сфері розвитку, навчання і виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Отримані знання і вміння надають можливості майбутнім вихователям дошкільних навчальних закладів забезпечувати моніторинг психофізичного і соціального розвитку дітей, враховувати індивідуальні особливості кожної дитини при складанні індивідуальної програми розвитку, навчання і виховання з метою корекції процесів розвитку і соціалізації дитини, у якій в результаті дії різних факторів ці процеси є ушкодженими; ефективно організовувати взаємодію з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Література:

1. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: [монографія] / Алла Анатоліївна Колупаєва – К.: «Саміт-Книга», 2009. – 272 с.: іл. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
2. Мартинчук О.В. Основи корекційної педагогіки: [навч.-метод. посібник для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта»] / Олена Валеріївна Мартинчук. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 288 с.

Заречнова М. В.

*викладач кафедри журналістики та редагування
Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж
імені І. Я. Франка*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВИХ СТАТТЕЙ, ТЕЗ ДО КОНФЕРЕНЦІЙ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЇХ НАПИСАННЯ

Анотація: Висвітлені теоретичні основи наукових статей та тез до конференцій, правила написання тексту наукової статті відповідно до сучасних вимог. Особливу увагу зосереджено на визначенні структури наукової статті та у наданні методичних рекомендацій щодо їх написання.

Аннотация: Освещены теоретические основы научных статей и тезисов к конференциям, правила написание текста научной статьи в соответствии с современными требованиями. Особенное внимание сосредоточено на определении структуры научной статьи и в предоставлении методических рекомендаций относительно их написания.

Summary: Theoretical bases of scientific stattey are lighted up and theses to the conferences, rule writing of text of the scientific article in accordance with modern requirements. Special attention concentrated on determination of structure of the scientific article and in the grant of methodical recommendations in relation to their writing.

Постановка проблеми. Наукова діяльність у вищих навчальних закладах є невід'ємною складовою освітнього процесу й здійснюється з метою інтеграції наукової, навчальної та виробничої діяльності у системі вищої освіти. Закон України «Про вищу освіту» визначає головні завдання наукової діяльності у вищих навчальних закладах, до яких належать: органічна єдність змісту освіти й програм наукової діяльності; створення стандартів вищої освіти, підручників і навчальних посібників з урахуванням досягнень науки й техніки; упровадження результатів наукових досліджень у практику; безпосередня участь суб'єктів навчально-виховного процесу в науково-дослідних роботах, що проводяться у вищому навчальному закладі; організація наукових, науково-практичних, науково-методичних семінарів, конференцій, олімпіад, конкурсів науково-дослідних, курсових, дипломних та інших робіт учасників навчально-виховного процесу.

Науково-дослідна діяльність у вищих навчальних закладах України здійснюється на основі діючих Законів України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Успішність наукової діяльності неможлива без знання її методології, теорії, технології, методів та організації. Ці знання потрібні студентам, співробітникам наукових підрозділів факультетів – всім тим, хто бере участь у навчальному й науковому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуємо основні компоненти наукової статті, цитування і посилання, мовні недоліки і мовні кліше в науковій статті. Джерельною базою слугують праці А. Єфграфової, Н. Зелінської, А. Коваль, Л. Кравець, Л. Мацько, Н. Непийводи, Г. Онуфрієнко, Н. Синельникової, П. Селігей, І. Синиці.

Потреба акцентувати увагу на особливостях підготовки наукової статті викликана й аналізом анкетувань, проведених

серед респондентів різних вікових категорій. Писали статті – 15% студентів, 100% викладачів. Мотивації написання статті: у 10% студентів, 89% викладачів – захоплення процесом пошуку, спосіб самореалізації, власний погляд на проблему. Серед складнощів написання статті студенти називають вибір теми, підбір необхідної літератури, аналіз, систематизацію зібраного матеріалу, у викладачів – початок роботи, формулювання назви, осмислення проблеми, розгортання інформації, підготовку висновків.

Мета написання статті полягає як у висвітленні теоретичних засад наукових статей та у наданні методичних рекомендацій щодо їх написання.

Виклад основного матеріалу. Наукова стаття – один з основних видів публікацій. Вона містить виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження, висвітлює конкретне окреме питання з теми дослідження, фіксує науковий пріоритет автора, робить матеріал надбанням фахівців.

За змістом наукові статті поділяються на власне **наукові, науково популярні, науково-навчальні, науково-методичні, науково-публіцистичні**. Зазвичай, призначаються вузькому колу або широкому загалу науковців, спеціалістам певної галузі або кількох галузей. За кількістю авторів наукові статті бувають одноосібні або колективні.

Наукова стаття направляється до редакції в завершеному вигляді відповідно до вимог, які публікуються в окремих номерах журналів або збірниках у вигляді пам'ятки авторам.

Оптимальний обсяг наукової статті – 0,5 авторського аркуша (до 12 сторінок друкованого на комп'ютері тексту через 1,5 інтервали, шрифт 14).

Рукопис статті, крім основного тексту, має містити повну назву роботи, прізви-

ще та ініціали автора (-ів), анотацію (на окремій сторінці), список використаної літератури. Невід'ємною складовою наукового дослідження є його апробація. У латинській мові це слово означає схвалення, спосіб скорегувати, доопрацювати, виправити, дати компетентну оцінку. Різновидами апробації виступають наукова стаття і науковий виступ. Висока вимогливість до змісту, форми, мови дає можливість успішно представити ці науково-навчальні жанри широкому загалу читачів і слухачів. Означені науково-навчальні жанри мають багато спільного й водночас відмінні риси.

Стаття повинна мати такі структурні елементи:

Вступ – постановка наукової проблеми, її актуальність, зв'язок з найважливішими завданнями науки й народного господарства України, значення для розвитку певної галузі науки або практичної діяльності (перший абзац або 5–10 рядків). Метою вступу є доведення до читача основних завдань, які ставив перед собою автор статті.

Як правило, вступ має включати у себе:

- визначення наукової гіпотези;
- докладно пояснювати причини, за якими було почато дослідження;
- розкривати рівень актуальності даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на яке спирається автор; існуючі погляди на проблему; труднощі при розробці даного питання, виділення невирішених питань у межах загальної проблеми, котрим присвячена стаття (0,5–2 сторінки друкованого тексту через півтора інтервали).

Формулювання мети статті (постановка завдання) передбачає виголошення головної ідеї даної публікації,

яка суттєво відрізняється від існуючих, доповнює або поглиблює вже відомі підходи;

Виклад змісту власного дослідження – основна частина статті. У ній висвітлюються основні положення й результати наукового дослідження, особисті ідеї, думки, отримані наукові факти, виявлені закономірності, зв'язки, тенденції, програма експерименту, методика отримання та аналіз фактичного матеріалу, особистий внесок автора в досягнення й реалізацію основних висновків тощо (п'ять-вісім сторінок).

Жанр наукової статті потребує дотримання певних правил.

Висновок, в якому формулюється основний умовивід автора, зміст висновків і рекомендацій, їхнє значення для теорії й практики, суспільна значущість, коротко накреслюються перспективи подальших досліджень з теми (третина сторінки). Тут необхідно зробити короткий висновок чи підтвердилась гіпотеза, що була висловлена у передмові, чи ні. У цьому ж розділі робляться альтернативні висновки, у випадку, коли результати дослідження дозволяють розуміти його подвійно.

Бібліографічний список цитованої літератури, в якому вміщені бібліографічні описи тих джерел і літератури, на які є посилання у тексті статті.

Анотації, додаються до статей українською, російською та англійською мовами.

У правому верхньому куті розміщуються прізвище та ініціали автора (ініціали ставлять перед прізвищем); за необхідності вказуються відомості, що доповнюють дані про автора;

- назва статті стисло відбиває її головну ідею, думку (п'ять-сім слів);
- слід уникати стилю наукового звіту чи науково-популярної статті;

- недоцільно ставити риторичні запитання; мають переважати розповідні речення;

- не слід постійно виділяти текст цифрами 1, 2 і т. д., ті чи інші думки, положення; слід починати перелік елементів, позицій з нового рядка, відокремлюючи їх один від одного крапкою з комою.

Основи методології та організації наукових досліджень:

У тексті прийнятним є використання різних видів переліку: спочатку, на початку, спершу, потім, далі, нарешті; поперше, подруге, по-третє; на першому етапі, на другому етапі тощо;

- цитати у статті мають містити точні бібліографічні посилання;

- усі посилання на авторитети подаються на початку статті, основний же її обсяг присвячують викладу власних думок;

- не слід наводити для підтвердження достовірності своїх висновків і рекомендацій висловлювання інших учених, оскільки це свідчить, що ідея дослідника не нова, була відома раніше і не підлягає сумніву;

- стаття має завершуватися конкретними висновками і рекомендаціями.

- Рукопис статті повинен бути підписаний автором (-ами) і направлений до редакції у двох примірниках. До нього додається ком'ютерна версія, а також на окремому аркуші інформація про автора із зазначенням повного прізвища та ім'я по батькові, місця роботи (навчання), посади, контактного телефону та поштової електронної адреси.

Текстовий і графічний файли на дискеті подаються у формі редактора Microsoft Word for Windows. Для основного тексту статті і рефератів використовується шрифт Times New Roman font 14 pt, для анотацій і списку літератури використовується font 12 pt. Основний текст статті набирається у півтора

інтервали, реферати, анотації і список літератури – в один. Береги: ліве – 25 мм; праве – 20 мм; верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм. Абзац – 5 знаків. Вирівнювання – за шириною.

Наукові журнали можуть вимагати наявність однієї чи двох рецензій на статтю або витягу з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку (для авторів, які не мають вченого ступеня чи звання).

Тези доповіді – це опубліковані до початку наукової конференції (з'їзду, конференції, симпозіуму) матеріали попереднього характеру, де викладено основні аспекти наукової доповіді. Вони фіксують науковий пріоритет автора й містять матеріали, відсутні в інших публікаціях. Можливий виклад однієї тези.

Робота над написанням наукових статей, наукових доповідей і повідомлень.

Рекомендований обсяг тез наукової доповіді становить дві-три сторінки машинописного тексту через 1 чи 1,5 інтервали. Схематично структура тез наукової доповіді виглядає таким чином: теза – обґрунтування – доказ – аргумент – результат – перспективи.

При підготовці тез наукової доповіді слід дотримуватися таких правил:

– у правому верхньому куті розміщують прізвище автора та його ініціали; за необхідності вказують інші дані, які доповнюють відомості про автора (студент, аспірант, викладач, місце роботи або навчання).

– назва тез доповіді стисло відбиває головну ідею, думку, положення (п'ять-сім слів).

Виклад суті доповіді доцільно здійснювати у такій послідовності: актуальність проблеми; стан розробки проблеми (перелічуються вчені, які зверталися до розробки цієї проблеми); наявність проблемної ситуації між необхідністю

її вивчення, удосконалення та сучасним станом її розробки та втілення; основна ідея, положення, висновки дослідження, якими методами це досягнуто; основні результати дослідження, їхнє значення для розвитку теорії та практики.

Посилання на джерела, цитати в тезах доповіді використовуються рідко. Дозволяється включати цифровий, фактичний матеріал.

Формулювання кожної тези починається з нового рядка. Кожна теза містить самостійну думку, що висловлюється в одному або кількох реченнях. Виклад суті ідеї чи положення здійснюється без наведення конкретних прикладів.

Виступаючи на науковій конференції (з'їзді, симпозіумі), можна послатися на опубліковані тези доповіді і зупинитися на одній з основних (дискусійних) тез. Тези засвідчують апробацію результатів наукового дослідження.

Готуємо наукову статтю з дотриманням чинних вимог ВАК України та відповідних методів: конструктивно-синтетичного (для початкового варіанту; накопичення матеріалу; складання плану, системи доказів) та критико-аналітичного (для уточнення, шліфування окремих частин, фраз, доповнень).

Текст розглядається у трьох аспектах: змістовому (про що йдеться), структурному (яка композиція), прагматичному (яке його призначення, з якою метою це було написано, сказано, повідомлено).

Етапи підготовки наукової статті

1. Формулюємо робочу назву статті:

1.1. Заголовок має бути коротким, лаконічним, однозначним, конкретним.

1.2. Обираючи заголовок, чітко уявляємо, на чому саме хочемо сконцентрувати увагу читача.

2. Визначаємо межі теми та обсяги наукової інформації, яка буде представлена в ній.

3. Розробляємо орієнтовний план (зміст) статті: вступ, основну частину, висновки, перспективи дослідження.

4. У вступі повинні знайти місце відповіді на такі питання:

4.1. постановка проблеми, її актуальність; науково-практичне значення того, що досліджуватиметься в основній частині статті.

4.2. аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

4.3. виділення невирішених раніше питань, яким присвячується означена стаття.

4.4. формулювання мети із завдання статті.

5. Визначаємо методи дослідження, джерельну базу, готуємо основні тези відповіді на завдання.

6. Подаємо визначення використуваних у статті термінів.

7. В основній частині подаємо повне обґрунтування отриманих результатів. Увага: основний текст пишемо, спираючись на головні принципи: «від

відомого – до невідомого», «від простого – до складного».

8. Готуючи висновки, перевіряємо узгодженість між заголовком, метою, завданнями і висновками,

9. Міркуємо про перспективи наступних розвідок у цьому питанні

Висновки. Поштовхом до наукового дослідження найчастіше стає прагнення до професійного самовизначення та зростання, що зумовлене суперечністю між теоретичними і практичними підходами до виконання поставлених завдань та бажанням особисто долучитися до впровадження нових методів і методик у певній сфері діяльності. Результати наукових досліджень потребують апробації під час їх обговорення на конференціях, семінарах, нарадах, а також оприлюднення шляхом публікації у фаховому виданні. Саме тоді в дослідника виникає потреба в написанні наукової статті. Методичні рекомендації допоможуть авторові структурувати статтю згідно з вимогами до такого виду публікацій, грамотно оформити матеріал, правильно укласти список цитованих джерел та підібрати індекс УДК для своєї праці.

Література:

1. Крисоватий А.І., Панасюк В.М., Гавришко Н.В. Методологія, методика і організація наукових досліджень: Навч. посібник – Тернопіль: ТОВ «Лілея», 2005.
2. Ковальчук В.В., Моїсєєв Л.В. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: ВД «Професіонал», 2005.

Кресек О. Є.

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедру іноземних мов та професійної комунікації
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ МОВНОКОМУНІКАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІТЕЙ-БІЛІНГВІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ ПОТРЕБАМИ В США

Анотація: У статті розглянуто особливості мовного розвитку і мовної освіти дітей-білінгвів із спеціальними потребами (представників національних меншин США), що мають труднощі у спілкуванні.

Анотация: В статье рассмотрены особенности языкового развития и языкового образования детей-билингвов (представителей национальных меньшинств США) со специальными потребностями, имеющих трудности в общении.

Annotation: The features of the language development and language education of bilingual children (representatives of US national minorities) with special needs who have difficulty in communication have been considered in this article.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. За останні 50 років в освіті США відбувається дуже значна парадигматична зміна. Це перехід від припущення, що навчання повинно бути одномовним і дітей треба навчати в одномовному середовищі, до концепції, що необхідно поважати першу (рідну) мову дитини і підтримувати її, щоб дитина змогла засвоювати другу мову з більшою впевненістю і довір'ям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Розглядаючи мовлення як складний процес використання мови для спілкування, науковці визначають залежність рівня розвитку мовлення від розуміння лексичного значення слів. Підвищення ефективності процесу засвоєння мовних знань та формування мовленнєвих умінь у глухих і слабочу-

ючих дітей були предметом спеціальних досліджень (К. Д. Бойко, Р. М. Боскіс, А. М. Гольдберг, Н. Ф. Засенко, С. О. Зиков, А. Г. Зікеєв, К. Г. Коровін, Л. П. Носкова, М. К. Шеремет, Ж. І. Шиф, М. Д. Ярмаченко та ін.) [7].

Теоретико-методологічними засадами дослідження є філософські погляди на взаємозв'язок мови й мовлення, мовлення й мислення, на роль мови як головного засобу спілкування, пізнання та відображення навколишньої дійсності в людській свідомості (В. І. Бельтюков, Л. С. Виготський, В. фон Гумбольдт, Д. Б. Ельконін, С. О. Зиков, І. О. Зимня, О. О. Леонтєв, О. Р. Лурія, О. О. Потєбня, С. Л. Рубінштейн, Е. Сепір та ін.); концепція стандарту спеціальної освіти для дітей з порушеннями слуху; психолінгвістичний підхід до аналізу мовленнєвого розвитку дитини й формування лексико-семантичного складу мовлення у процесі нормального та порушеного онтогенезу (Л. С. Виготський,

Р. М. Боскіс, А. М. Гольдберг, О. О. Леонтєв, Є. Ф. Соботович, Ф. А. Сохін, Н. Ф. Уфімцева, Т. М. Ушакова, Л. І. Фомічова, О. М. Шахнарович, М. К. Шеремет, Ж. І. Шиф та ін.); досягнення сурдопедагогіки, загальної і спеціальної методик навчання учнів мови, корекції та розвитку їхнього мовлення (Р. М. Боскіс, С. О. Зиков, А. Г. Зікєєв, І. П. Колесник, К. Г. Коровін, Л. І. Фомічова, М. К. Шеремет, М. Д. Ярмаченко та ін.).

Мета статті – визначити педагогічні умови розвитку мовного-мунікативного потенціалу дітей-білінгвів зі спеціальними потребами, що мають труднощі у спілкуванні в інклюзивних навчальних закладах США

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. До кінця ІХХ століття в більшості штатів стали визнавати відповідальність за необхідність в навчанні дітей з порушенням в розвитку. У 1954 році робляться зусилля по боротьбі за право обов'язкової освіти всіх дітей, незважаючи на расу, етнічну приналежність, стать або наявність порушень у розвитку. Протягом всієї історії розвитку спеціальної освіти в США диференціація порушень була предметом численних дискусій. У відповідності з федеральним законом «Акт про освіту осіб з порушеннями», діти підлягають спеціальному навчанню, якщо вони мають порушення по одній з наступних категорій: розумова відсталість; порушення слуху, включаючи глухоту; порушення мови, включаючи порушення звуковимови; порушення зору, включаючи глухоту; серйозні емоційні розлади; ортопедичні недоліки; аутизм; травматичні пошкодження мозку; специфічні труднощі в навчанні; інші захворювання, такі як туберкульоз, патологія серцевої діяльності, епілепсія, діабет.

Найбільш важливі закони, що вплинули на спеціальну освіту, з'явилися в США ще 40 років тому. Реабілітаційний Акт 1973 включає розділ 504, який забороняє дискримінацію осіб з порушеннями і захищає їхні права в галузі освіти, прийняття на роботу та проживання. У 1975 році був прийнятий Акт про Освіту всіх дітей з відхиленнями (Громадський закон 94-142), який встановлює вільне і відповідне навчання для всіх дітей з порушеннями. У 1986 році Громадський Закон 99-457 ввів поправки про надання освітніх послуг дітям з порушеннями в дошкільному віці від 3 до 5 років та їх сім'ям. У 1990 році Громадська Закон 110-476 змінив назву Громадської Закону 94-142 з «Акту про Освіту дітей з відхиленнями» на «Акт про Освіту осіб з порушеннями». Закон надає особливе значення вимогам до складання програм з переходу підлітків з порушеннями зі шкільної у доросле життя. В цьому ж році був введений в дію Акт про американців з порушеннями, який забороняв дискримінацію осіб з порушеннями при прийомі на роботу, в транспорті, в громадських місцях і на телебаченні. В даний час в центрі уваги фахівців і вчених перебувають такі основоположні питання:

1. Практика інтегрованого навчання дітей з порушеннями розвитку у звичайних школах: які діти можуть бути інтегровані, в якій кількості, щоб дотримувати інтереси інших учнів та вчителів.

2. Навчання дітей з різними культурними традиціями, забезпечення освітніх потреб учнів різних етнічних груп, з тим, щоб виховувати повагу до різних культур, не забуваючи про культуру країни проживання.

3. Практика вивчення валідності досліджень і послуг використовуваних у спеціальній освіті, достовірність

результатів, зміст методів, об'єктивність і можливість прогнозування результатів.

4. Використання комп'ютерних технологій, адекватних комп'ютерних програм для розширення можливостей вибору індивідуальних програм навчання дітей з порушеннями у розвитку.

До **мовленнєвих порушень** належать: дислалія (порушення звуковимови); порушення голосу (дисфонія та афонія); ринолалія (порушення звуковимови і тембру голосу, пов'язане з вродженим дефектом будови артикуляційного апарату); дизартрія (порушення звуковимови та мелодико-інтонаційної сторони мовлення, зумовлені недостатністю іннервації м'язів артикуляційного апарату); заїкання; алалія (відсутність або недорозвиток мовлення у дітей, зумовлене органічним ураженням головного мозку); афазія (повна або часткова втрата мовлення, спричинена органічним локальним ураженням головного мозку); загальний недорозвиток мовлення; порушення письма (дисграфія) та читання (дислексія).

Особливу групу серед дітей з порушеннями мовлення складають **діти з розладами процесів читання і письма**. Труднощі сприйняття тексту (дислексія) характеризується як нездатність сприймати друкований чи рукописний текст і трансформувати його у слова. При дислексії під час читання спостерігаються такі типи помилок: заміни і змішування звуків, частіше близьких за акустико-артикуляційними ознаками; побуквене читання; спотворення звуко-складової структури слова, що проявляються у пропусках приголосних (при збігу) і голосних, додаваннях, перестановках, пропусках звуків і складів; вади розуміння прочитаного, які проявляються на рівні окремого слова, речення, тексту в цілому (без розладів технічної сторони

читання); аграматизми, що проявляються на аналітико-синтетичному і синтетичному етапах опанування навички читання (проблеми у використанні відмінкових закінчень, закінчень дієслів, узгодження іменника й прийменника тощо). Допомога таким дітям має бути комплексною і здійснюватися групою спеціалістів: невропатологом, логопедом, психологом, педагогом. Подолання школярами з обмеженими можливостями почуття ізольованості, відчуженості, замкнутості можливе за умови формування в них комунікативної компетенції.

Комунікативна компетентність – це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з оточуючими людьми, певна сукупність знань, умінь та навичок, що забезпечують ефективне спілкування, передбачають уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти й бути зрозумілим для партнера у процесі спілкування [6, с. 28]. Вона формується в умовах безпосередньої взаємодії, оскільки є результатом досвіду спілкування між людьми, та опосередкованої, в тому числі з літератури, театру, кіно, з яких людина отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх вирішень.

Поняття «мовна компетенція» в науковий обіг впровадив американський мовознавець Н. Хомський, протиставляючи «знання мови» «використанню мови», або «мовній активності». За Н. Хомським, мовна компетенція – це факт індивідуального світосприйняття. Вона формувалася внаслідок взаємодії вроджених знань і пасивно засвоєваного мовного матеріалу. Представники інших шкіл поняття «мовна компетенція» розглядали не як вроджене явище, а як результат процесу соціалізації [3, с. 123]. Мовна компетенція – це не тільки воло-

діння граматики й словником, а й знання умов, ситуацій, у яких відбувається мовленнєвий акт (Д. Хайс); це уміння перефразування висловлювань, розрізнення синонімії та омонімії, девіативних речень (Ю. Апресян); це «швидкість/легкість» мовлення, його правильність, насиченість, адекватність тому, про що йдеться в комунікації (А. Шумарова); здатність до рецептивних і продуктивних видів комунікації.

Людина, крім знання мови, мусить уміти використовувати її в конкретному контексті й ситуації, тобто володіти комунікативною компетенцією. На думку Ф. Бацевича, комунікативна компетенція залежить від комунікативних інтенцій, дотримання комунікативних стратегій, знання особистості співбесідника, постійної орієнтації в умовах та ситуації спілкування, орієнтації й підтримання самого процесу спілкування, контролю власної мовленнєвої поведінки, навичок та уміння завершення комунікації, виходу з неї, контролю над посткомунікативними ефектами тощо [1; 2; 5; 7].

Глухі діти – це особлива група серед всіх інших категорій дітей, що мають особливі потреби, бо в них своя особлива мова. Міжнародний досвід говорить, що більшість глухих дітей народжуються в *унікальну мовну ситуацію*, бо їхня втрата слуху не дозволяє їм засвоювати усне мовлення їхнього домашнього середовища природнім шляхом (М. Маршарк, 2007). Так як вони не можуть чути мову (до певної міри, залежно від втрати слуху), їх взаємодія з іншими членами родини є неповною, що є вирішальним для мовного розвитку. Відповідно, вони не виробляють сильної лінгвістичної бази, що необхідна їм для самовираження і для надання слову сенсу. В загальному, «ця група глухих дітей вступає до школи лінгвістично, когнітивно

і емпірично дуже позаду своїх чуючих однолітків, які скористали із засвоєння навичок рідної мови із свого домашнього оточення» (П. Гріффіт, Х. Джонсон, С. Дастолі, 1985) [16, с. 42]. Поняття «нечуючі діти» несе в собі загальний і розмитий образ цієї групи учнів, яка є дуже неоднорідною (М. Йокінен, 2005; Дж. де Клерк, М. Херменс, 2005). Поряд із неоднорідністю щодо втрати слуху, освітніх потреб, важливим фактором є часта наявність супутніх або комбінованих вад чи потреб. Поряд із такими факторами як соціально-економічний статус родини, кількість дітей в родині, мова спілкування в родині – створюються додаткові проблеми у навчально-виховному процесі, що позначається на самому відборі дітей для програм інтегрованого навчання. Намітилися наступні тенденції: по-перше, як показують дослідження США, підтвержені в Голландії, шанс для нечуючої дитини бути інтегрованим є прямо протилежним рівню втрати слуху; по-друге, діти із сімей, що належать до етнічних меншин, інтегруються рідше, незалежно від рівня втрати слуху, і по-третє, зазвичай глухі батьки посилають своїх глухих дітей в спеціальні школи або школи-інтернати для глухих [11; 13].

Мова належить до таких дисциплін, які мають потенційні можливості формувати у школярів зі слуховими обмеженнями готовність до комунікабельності, соціальної активності, трансляції власної й чужої культурної традиції. Н. Грюнфельд у праці «Про метод навчання глухонімих» зазначав, що єдиним та раціональним методом слід вважати лише мішаний метод навчання, з урахуванням того, що жестова мова є першою, яка виконує допоміжну роль у оволодінні усним мовленням глухими учнями [2, с. 295].

На протязі двох століть точилася боротьба між прибічниками моралізму і мануалізму. «Розвиток вільного володіння різними формами мовлення (включаючи читання і письмо) і добрі навички спілкування у глухих осіб були за останні 200 років основною турботою в послугах та освіті для осіб із вадами слуху» (М. Родда, С. Елевейк, Д. Чепмен, 1999) [5].

Зарубіжними дослідниками (С. Барлоу, В. Вольтера, Й. Гріслін, Дж. Джеймзон, М. Йокінен, Б. Паттен, Д. Рассел та ін.) проведено низку експериментальних досліджень, які свідчать про позитивний вплив словесно-жестової двомовності на всебічний розвиток нечуючих, починаючи з раннього віку. Недавні тенденції в навчанні глухих сфокусовані на двомовному-двокультурному підході (Dbi-bi, англ.), щоб сприяти розвиткові навичок грамоти у глухих учнів. В кінці вісімдесятих років дискусія про двомовний-двокультурний підхід породила нові теорії [7]. У. Вайнрайх висловив ідею, що білінгвізм може бути складовою, коли системи двох мов утворюють щось; координативним, коли системи двох мов існують відносно незалежно; субординативним, коли система другої мови досягається (розуміється) кризь призму першої [4, с. 28].

Моогес стверджує, що повноцінна комунікація за допомогою мовою жестів у родинях глухих дає змогу глухим дітям з цих сімей випереджати в розвитку своїх глухих однолітків із родин чуючих у засвоєнні шкільної програми, граматики словесної мови, у формуванні читацьких навичок, комунікативних потреб і здібностей (Mooges, 1987). Практика впровадження білінгвальної системи навчання нечуючих засобами рідної та другої мови (мов лінгвістичної більшості та лінгвістичних меншин) набула зна-

чного поширення і розглядається як перспективний напрям в США. Так, конгрес США створив комісію з питань освіти глухих з метою дослідити стан справ у системі освіти глухих. Комісія з'ясувала, що освітній рівень глухих залишається незадовільним, і з цим миритися неможливо. Серед кількох рекомендацій було виділено пункт про необхідність впровадження білінгвальної системи навчання глухих у відповідності до Закону про двомовне навчання (Bilingual Education Act) і витрат спеціально передбачених коштів на поліпшення знань глухих учнів з англійської мови, оскільки їхньою рідною мовою є американська жестова мова [9].

І.Г. Кобель і М.Т. Кобель М.Т. стверджують, що в США рішення про першу мову для глухої дитини часто лягає тягарем на плечі батьків після консультацій із фахівцями. Правда, багато батьків починають думати, що повинні робити вибір між жестовою і усною формою вербальної мови, одна з яких на їх думку стане первинним і єдиним шляхом для розвитку в їх дитини ранньої мови. Щоб уникнути зіткнення батьків з двома опціями, що взаємно виключають одна одну, їм показують модель, що ідеально включає в себе всі опції – жестове, писемне і усне мовлення в поєднаннях відповідно до вікового розвитку дитини. В цій моделі важливість дозволу дітям «бути дітьми», – що включає в себе засвоєння їх першої мови природним шляхом відповідно до віку, – дозволяє керувати вибором лінгвістичного підходу у виборі мови і, відповідно, типом першого навчально-виховного закладу [7].

Ф. Грозьєн (2001) зазначає: «Білінгвізм, тобто жестова мова і усне мовлення, є єдиним шляхом, що задовольняє його/її потреби, як от: раннє спілкування з батьками, розвиток когнітивних

навичок, засвоєння знання людства, повне спілкування із навколишнім світом і сприйняття культури світу чуючих та світу глухих» [9]. Страх, що глухі діти не будуть ніколи розмовляти, якщо їх не піддавати виключно впливу усної мови (мовлення) під час раннього критичного періоду, отримав широкий вплив у вихованні глухих дітей [7]. М. Маршарк (2007) аргументовано і доступно мовою розвіяв сумніви батьків, а для спеціалістів навів дані багатьох досліджень, які заперечують будь-який негативний вплив Американської жестової мови (АЖМ) на здатність чи бажання дітей до засвоєння словесної мови. З іншого боку, недавно були визнані серйозні хвилювання і застереження глухих людей і невеликої групи глухих і чуючих фахівців про наслідки ненадання глухим дітям доступу до жестової мови в критичний період засвоєння мови: «В той час, коли важко уявити собі місце у світі, де б не було доступу до усної мови, багато глухих і слабочуючих дітей в Сполучених Штатах сьогодні все ще зростають в оточенні, що не надає доступу до жестової мови» (С. Маші, 1995) [16; 17].

І.Г. Кобель і М.Т. Кобель стверджують, що при розгляді ситуації в інтегрованому навчанні нечуючих дітей слід чітко означити мовний фактор, який вирізняє глухих дітей з-поміж інших категорій дітей із особливими потребами у навчанні. В даній ситуації ми говоримо про три аспекти, що характеризують нечуючих дітей щодо їх мовного режиму: (1) оральні діти, що постійно використовують мовлення у спілкуванні, отриманні та передачі інформації, (2) діти, що є двомовними, але першою і основною мовою для них є жестова мова, та (3) діти, що в основному користуються лише жестовою мовою (діти нечуючих батьків). Слід мати на увазі, що жес-

това мова – це є лінгвістично визнана мова, а не калькуючи жестування, що використовується у методі тотального спілкування, і яке часто помилково також називають жестовою мовою. Тобто, кожна національна жестова мова є лінгвістично довершеною саме мовою, а не системою спілкування, і абсолютно не співвідноситься із національною мовою, якою спілкується чуюче населення країни [7, с. 28-46].

Альтернативою для методу впровадження перекладу може стати модель «здвоєної школи» (twin schools) (К. Кірчер, 1994). Нечуючі діти групами інтегровані у класи із чуючими дітьми. Здвоєна школа передбачає спільне викладання чуючим і нечуючим вчителями із використанням усної та жестової мов. Це так звана школа «співучасті» або здвоєна школа. Здвоєна школа робить спробу поєднати сильні сторони моделі інтегрованого навчання і спеціальної освіти. В середовищі інтегрованого навчання формується невелика спільнота глухих. Хоча на сьогодні вже є позитивні результати перших досліджень, проведених у цьому іноваційному навчальному середовищі (К. Джіменес-Санчез, 1999; К. Креймейер, П. Крук, К. Драй, В. Егберт, Б. Клейн, 2000), а перспективи, що відкриваються, є багатообіцяючими, потрібні нові масштабні дослідження. Також слід взяти до уваги, що адаптація навчально-виховного процесу, що її вимагає концепція здвоєної школи, є значною як щодо фінансів для переобладнання школи для спільного навчання, так і щодо підготовки вчителів. Недоліком є те, що така школа буде на значній відстані від місць проживання глухих дітей. Існують також інші моделі шкіл співучасті/здвоєних шкіл в США та Європі, але загалом цих програм є менше, ніж спеціальних шкіл [7; 10; 15]. Здатність спілкуватись

і взаємодіяти, знаходити друзів і бути прийнятними чуючими однолітками і однокласниками є важливою складовою шкільного життя, що трансформується з часом у здатність соціально інтегруватись у післяшкільне середовище (С. Антіє, К. Креймейєр, 2005) [8].

Міжнародні дослідження засвідчують наступні переваги «здвоєної школи» над простим розміщенням глухих дітей в масовій школі:

– зросла взаємодія і співпраця між глухими і чуючими однолітками (К. Креймейєр та ін., 2000);

– кращі навички читання у відповідності до стандартів тестування (К. Кірчер, 1994; К. Креймейєр та ін., 2000);

– відсутність різниці у рівні почуттів власної гідності та самотності між глухими та чуючими (Т. Клювін, 1993);

– рівноправна участь у заходах (М. Маршарк, 2005).

Позитивний вплив навчання «командою» відзначений як батьками чуючих дітей, так і глухими батьками нечуючих та чуючих учнів (С. Антіє, 2005) [8; 12; 14; 16]. Виходячи з сучасних вітчизня-

них й зарубіжних вимог до мовної освіти, можна визначити цілі білінгвального підходу до навчання нечуючих:

а) навчальні/розвиваючі (в рамках навчального закладу) – формування двомовної комунікативної компетенції, яка відкриває можливості для подальшої самоосвіти, працевлаштування у сучасному суспільстві; поглиблення розуміння/усвідомлення рідної мови та культури іншої спільноти;

б) соціальні – пристосування індивідів та груп до життя у сучасному світі, створення умов для повноправної участі нечуючих громадян у житті сучасного суспільства; об'єднання двомовного/полікультурного суспільства [5].

Плодотворність і практична цінність вивчення іноземних мов досягається тільки при широкому уявленні в навчально-виховному процесі культури народу, мова якого вивчається. Створення на заняттях атмосфери психологічного комфорту, відчуття успіху, подолання сором'язливості через свою недугу, бар'єру страху, що є необхідним для нормального людського спілкування.

Література:

1. Абрамович С. Д. Мовленнєва комунікація: підручник / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 472.
2. Басова А. Г. История сурдопедагогика / А.Г. Басова, С.Ф. Егоров. – М.: Просвещение, 1984. – 295 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 344.
4. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // Новое в лингвистике – Вып. VI. Языковые контакты. – М.: Прогресс, 1972. – С. 25-60.
5. Зборовська Н.А., Таранченко О.М. Мовна освіта нечуючих: сучасні напрями. Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання: зб. наук. праць: вип. 3 / за ред. Колупаєвої А.А. – К.: Педагогічна думка, 2012. – С. 22-28.
6. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Растянииков. – М., 1990. – С. 28.
7. Кобель І.Г., Кобель М.Т. Навчання глухих та інклюзія: мовний виклик. Україна і міжнародний досвід. Науково-теоретичні засади вивчення мови жестів. Лабораторія жестової мови. – К. : 2011. – С. 28-46.
8. Antia S.D., Kreimeyer K.H. The role of interpreters in inclusive classrooms. *American Annals of the Deaf*, 146 (4), 2001. С. 355-365.
9. Grosjean F. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982. С. 33-36.

10. Jimenez-Sanchez C., Antia S.D. Team-teaching in an integrated classroom: Perceptions of deaf and hearing teachers. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 4(3), 1999. С. 215-224.
11. Jokinen M. J. J. Views of the World Federation of the Deaf (WFD) on Inclusive Education. Programme and Abstract Book of the 20th Congress of the Education of the Deaf, p.84. Maastricht: ICED 2005. С. 41.
12. Kircher C. Co-enrollment and Inclusion Model. *American Annals of the Deaf*, 1996. С. 139, 163-164.
13. Klerk J.P. Hermans M.B.T. Co-enrollment at the twinschool: an example of tailor-made education for deaf peoples. Programme and Abstract Book of the 20th Congress of the Education of the Deaf, Maastricht: ICED. 2005. С. 72.
14. Kluwin T.N., Corbett C.A Parent characteristics and educational program involvement. *American Annals of the Deaf*, 1998. С. 16, 52- 57.
15. Kreimeyer K.H., Crooke P., Drye C., Egbert V, Klein B. Academic and social benefits of a Co-enrollment Model of Inclusive Education for deaf and hard-of-hearing children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2000.С.174-185.
16. Marschark M., Sapere P., Convertino C., Seewagen R. Access to postsecondary education through sign language interpreting. *Journal of Deaf Studies and deaf education*. 2005. С. 38-50.
17. Mashie S. N. A first language: Whose choice is it? Gallaudet University Laurent Clerc National Deaf Education Center. 1995. С. 167.

Олійник Г. С.

*полковник запасу ЗСУ, викладач військових дисциплін,
магістр психології, президент
ГО «Київська Академія козацтва»*

Сичевська Л. Є.

*магістр психології, учений секретар
ГО «Київської Академії Козацтва»*

КЛУБ «ГАРМАШ» – НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ПРОЕКТ КИЇВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ КОЗАЦТВА

Анотація: В публікації розглядаються питання, пов'язані з науково-просвітницькою діяльністю «Київської Академії Козацтва» по роботі з молоддю за козацькою тематикою. Автор розповідає про клуб «Гармаш» – науково-просвітницький проект «Київської Академії Козацтва», президентом та співзасновником якої він являється. В даній роботі представлені результати досліджень інтересу до козацької тематики, а саме козацьких бойових мистецтв, у старших школярів та студентів середніх професійно-технічних навчальних закладів як частина широко-масштабних лонгitudних моніторингових досліджень інтересу до даної тематики.

Аннотация: В публикации рассматриваются вопросы, связанные с научно-просветительской деятельностью «Киевской Академии Казачества» по работе с молодежью по казацкой тематике. Автор рассказывает о клубе «Гармаш» – научно-просветительском проекте «Киевской Академии Казачества», президентом и соучредителем которой он является. В данной работе представлены результаты исследований интереса к казацкой тематике, а именно казацких боевых искусств, у старших школьников и учащихся СПТУ как часть широко-масштабных лонгitudных мониторинговых исследований интереса к данной тематике.

Summary: The publication discusses issues related to the scientific and educational activities of the “Kiev Academy of Cossacks” on work with youth on Cossack topics. The author talks about the club “Garmash” – a scientific and educational project of the “Kiev Academy of Cossacks”, of which he is president and co-founder. This paper presents the results of studies of interest in Cossack topics, namely Cossack martial arts, among high school students and students of vocational schools as part of large-scale longitudinal monitoring studies of interest in this topic.

ГО «Київська Академія Козацтва» (далі – КиАК) [2; 5] вважає одним із пріоритетних напрямків своєї діяльності роботу з молоддю. В рамках основного проекту КиАК «Козацтво як суспільний стан...» працює науково-просвітницький клуб «Гармаш», що знайомить наших молодих співвітчизників як з історією козацтва, так і з його бойовим мистецтвом. Клуб «Гармаш» гостинно зустрічає прибічників козацьких бойових мистецтв в козацькому етнокультурному просторі Академії [3]. Наші спеціалісти працюють також в загальноосвітніх, середніх та спеціалізованих навчальних закладах в

гуртках на зразок «Влучний стрілець» та ін.

Клуб «Гармаш» – це вдалий симбіоз інформування нашої молоді із славними здобутками легендарних козаків та навичками основних козацьких бойових мистецтв: влучна стрільба, метання предметів на влучність, основи фехтування, виживання в екстремальних умовах, правила орієнтування на місцевості, перша допомога в польових умовах, розведення багаття [1; 6] та багато іншого – це лишень крихта з того, що наші спеціалісти передають своїм нащадкам, славним сучасним хлопцям, що мають бути сильними, витривалими, здорови-

ми тілом та духом, достойними своїх відомих козацьких предків [1].

З метою оптимізації роботи клубу було проведено моніторингове дослідження тематик, що найбільш цікавлять нашу молодь у сивій давнині козацтва. Для цього були використані наступні емпіричні методи психологічного дослідження: анкетування, опитування, бесіда та інтерв'ю. Ми провели неупереджене опитування серед старших школярів та студентів СПТУ (молоді 16-20 років), які не мають спеціальної підготовки за вищевказаною тематикою.

**Авторський опитувальник
«Доцільність організації клубів
козацького гарту на зразок «Гармаш»
для поліпшення духовного,
фізичного та психологічного настрою
сучасної молоді»**
(Олійник Г. С.)

1. Чи захоплюєтесь Ви хоробрістю та відважністю козаків?

(Так – 85,7%. Ні – 14,3%).

2. Уявіть себе в минулому. Як Вам здається, якби Ви жили в XVI – XVIII ст., чи були б Ви козаком? (Так – 54,6%. Ні – 45,4%).

3. Чи хотіли б Ви бути воїном сучасності, як козаки колись?

(Так – 41,7%. Ні – 58,3%).

4. Чого козацького Ви хотіли б навчитися на заняттях клубу «Гармаш»?

Ваша відповідь.

Відповіді на питання № 1 показують, що більшість респондентів – 85,7% – щиро захоплюються хоробрістю та відважністю козаків (рис. 1). Такі результати свідчать про необхідність проводити масову роботу з молоддю за козацькою тематикою, адже це буде значно поліпшувати їх духовно-психологічний стан, виховувати їх у дусі козацького лицарства, братства та взаємодопомоги.

В процесі проведення бесід та інтерв'ю більшість респондентів – 87,9% – зазначили дефіцит цікавої та адекватної сучасної інформації про козацьке життя-буття та виявили високу готовність детальніше на заняттях клубу вивчати історію козацтва та славні козацькі традиції (рис. 2). Бажані форми подачі інформації щодо козацтва нами виявлені та висвітлені раніше [4].

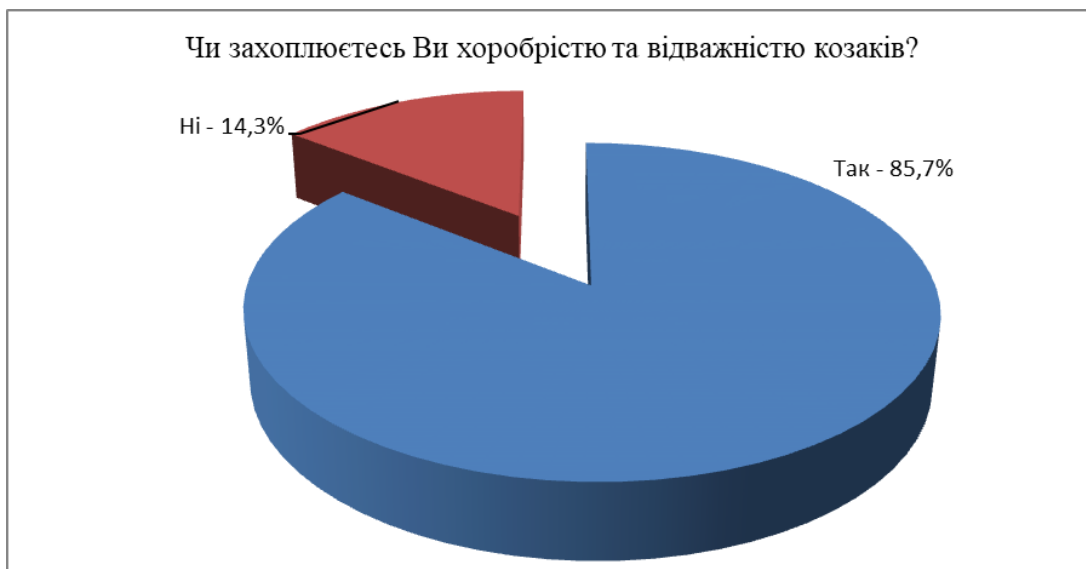

Рис. 1. Діаграма «Відповіді на питання № 1»

Рис. 2. Діаграма «Готовність до вивчення історії козацтва та козацьких традицій на заняттях клубу «Гармаш»

Відповіді на питання № 2 показують, що більше половини респондентів – 54,6% – відчують себе козацькими нащадками майже генетично, і «голос пращурів звучить в їх серцях». Вони воювали б за віру і рідну землю, відчуючи ці моменти як тогочасну історичну необхідність.

Цікаві результати у відповідях на питання № 3 – бажання воювати, як козаки колись, дещо нижче, ніж в славні козацькі часи (Рис. 3). Різниця невелика, але вона є. Багато факторів, що впливають на таку ніби незначну різницю – безумовно основним тут є фактор часу, воєн, голодоморів та різних інших подій, що відбувались віками на наших теренах. В той же час є і позитивний момент у цьому – ми мирні люди, готові не тільки воювати за свою землю, а більше прагнемо творення та розбудови, прогресу та цивілізації, нового світу без воєн та потрясінь.

В цьому контексті дуже інформативним щодо наших морально-етичних та

психологічних установок і переконань є відповіді на питання № 4, щодо бажання оволодіти козацькими бойовими мистецтвами. 100% респондентів відзначили, що хотіли б навчитись якихось різновидів козацьких бойових мистецтв: влучність (лук, мушкет, метання предметів) – 63,2%; фехтування (володіння шаблею та ін.) – 20,1%; козацькі єдиноборства (рукопашний бій, бойовий гопак та ін.) – 16,7% (Рис. 4).

Такі отримані нами результати дають специфічну наукову цінність для вивчення менталітету, що формується і змінюється у сучасній українській молоді як складова менталітету майбутнього. Тут можливо відстежити тенденції до поступового зниження загальної агресивності та войовничості в бік сприйняття бойових мистецтв як методів удосконалення здорового способу життя в атмосфері етногенетичної перцепції та інтенсифікації важелів, що сприяють зростанню духовності та освіченості в етносприятливо-

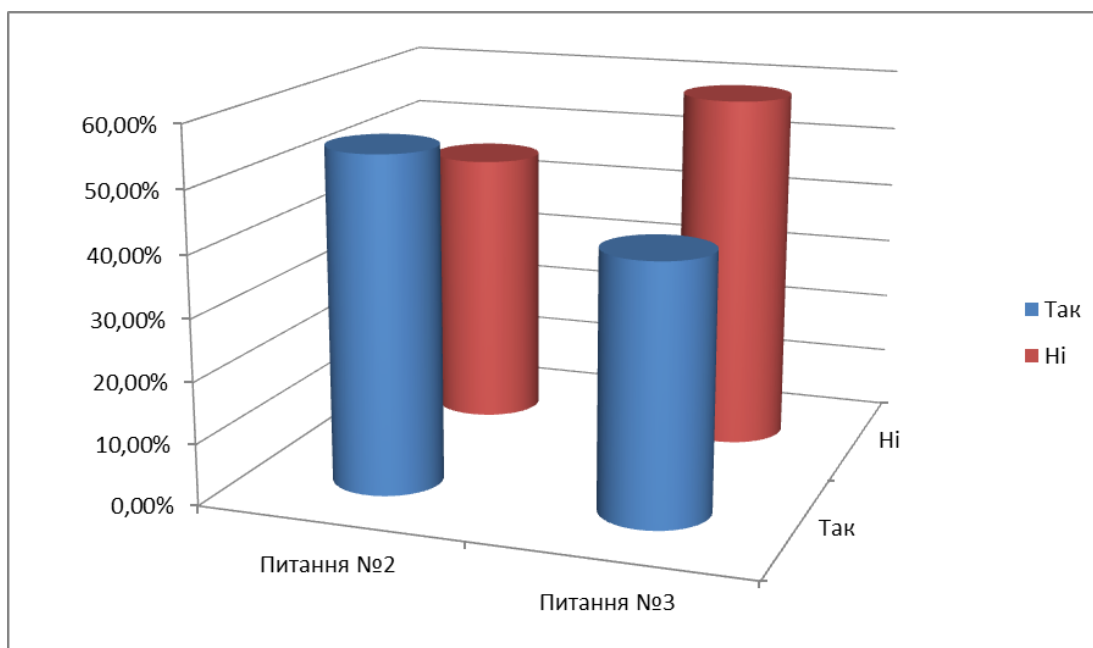

Рис. 3. Діаграма «Відповіді на питання № 2 та № 3»

Рис. 4. Діаграма «Відповіді на питання № 4 – бажання навчитись цюкозацьким бойовим мистецтвам»

му генетично обумовленому середовищі. Козацькі бойові мистецтва – один з найбільш перспективних напрямів щодо розповсюдження елементів *козацької спадщини*, що виділена та обґрунтована в наших попередніх публікаціях [2; 4], доцільної для розповсюдження серед молоді як в виховних, так і в освітніх цілях.

Проведене дослідження сприйняття козацької спадщини, один із елементів якої висвітлено в нашій роботі, показує великий інтерес до козацької тематики, а саме до одного із її складових – козацьких бойових мистецтв [6], а також бажання формувати світоглядні принципи сучасної молоді на засадах козацького лицарства, честі, совісті та взаємодопомоги [1; 6].

Ми вважаємо, що нашій молоді, як потенційним козацьким нащадкам, необхідно якомога більше знати й пізнавати козацькі бойові мистецтва, адже це наша

багата історична козацька спадщина, яку можна вивчати в теорії та на практиці; на якій можна створити та побудувати цілу систему духовного, психологічного та фізичного здоров'я нашої сучасної молоді в процесі формування людини майбутнього.

Висловлюємо **щирю вдячність** всім респондентам, що приймали активну участь у дослідженні.

Власна назва, всі проекти та контент ГО «Київська Академія Козацтва» захищені у відповідності з законодавством України про інтелектуальну власність [2-5].

Література:

1. Апанович О. М. Козацька енциклопедія для юнацтва. – Київ: «Веселка», 2009.
2. Волошина А. Л., Сичевська Л. Є., Олійник Л. Г. Сучасний просвітницький центр «Козацька Світлиця» «Київської Академії Козацтва» [Текст] / Волошина А. Л. // Наукове періодичне видання «Український психолого-педагогічний науковий збірник» – 2017. – № 10 (10) березень. – С. 46-51.
3. Волошина А. Л., Сичевська Л. Є., Олійник Л. Г. Київська Академія Козацтва – просвітницький етнокультурний простір шанувальників козацької історії [Текст] / Волошина А. Л. // Педагогічні науки: збірник наукових праць Херсонського державного університету В. Л. Федяєва. – 2017. – № LXXV (75) листопад. – С. 46-51.
4. Волошина А. Л., Сичевська Л. Є., Олійник Л. Г. Психологічна готовність нашого співвітчизника до пізнання козацької етнокультурної спадщини [Текст] / Волошина А. Л. // Педагогічні науки: збірник наукових праць Херсонського державного університету В. Л. Федяєва – 2018. – № LXXXIII (83), листопад, том II. – С. 9-16.
5. Волошина А. Л., Сичевська Л. Є., Олійник Л. Г. Козацька Світлиця як осередок науково-популярного знання про козацтво. [Текст] / Волошина А. Л., Сичевська Л. Є., Олійник Л. Г. // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2016. – № 10 (53) жовтень. – С. 18.
6. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. – Т. 1. – Київ., 1990.

Степура І. В.
старший лаборант
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України

ТИПОВІ РИСИ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї В ЄВРОПІ

Анотація: У статті дається оглядовий опис типових рис і проблем сучасної сім'ї в Європі з урахуванням особливостей розвитку в східній і західній частинах. Типові риси сучасної сім'ї: сумісність найманої праці і материнства, підвищення ролі батька у вихованні, скорочення народжуваності, збільшення числа розлучень, акцент на «подружній» сім'ї. Простежено їх зв'язок з розвитком економіки.

Аннотация: В статье даётся обзорное описание типичных черт и проблем современной семьи в Европе с учётом особенностей развития в восточной и западной частях. Типичные черты современной семьи: совместимость наёмного труда и материнства, повышение роли отца в воспитании, сокращение рождаемости, увеличение числа разводов, акцент на «супружеской» семье. Прослежена их связь с развитием экономики.

Summary: General description of the typical traits and problems of a modern family in Europe are considered in the article. The features of the development of families in the eastern and western parts of Europe are taken into account. Typical features of a modern family: the compatibility of wage work and motherhood, the significance of the father in the child-rearing, reducing fertility, increasing the number of divorces, full family significance. The relationship of the modern family with the development of the economy is observed.

Постановка проблеми. Становлення соціальних держав Західної Європи відбувалося в післявоєнний період і супроводжувалося сильним їх впливом на економіку («відновний» розвиток) [3]. При цьому забезпечувалося співіснування повної зайнятості та рівного доходу (вірніше малого «розкиду» доходів). Ці тенденції мають деякі відмінності в Західній і Східній Європі [4]. Модель поступального зростання західних держав базувалося на стійкій нуклеарній сім'ї. Сімейні практики в розрізі соціології та соціальної історії розглядалися різними авторами (Р. Зідер, М. Черова, С. Гал, М.П. Лукашевич, М.Л.-А. Чепа). Традиційне батьківство передбачає, що догляд за дітьми, турбота і виховання здійснюються у сім'ї біологічними батьками, перш за все матерями, в той час обов'язок саме батька – економічна функція, при цьому той знаходиться на

певній психологічній дистанції від сім'ї; а жінка – мати і домогосподарка.

Мета роботи: дати оглядовий опис типових рис і проблем сучасної сім'ї на європейському континенті.

Основний виклад. Після Другої світової війни відбувається зміна традиційних сімейних ролей, здійснюється економічна емансипація жінок, виникають нові форми сімейних відносин. Економічне зростання в Західній і Центральній Європі в 1950-ті, наприкінці 1960 – початку 1970-х рр. сформувало стійкий попит на жіночу робочу силу. Число працюючих жінок склало трохи менше половини від усіх жінок. При цьому оформилася тенденція праці й у заміжних жінок. У ФРН на 100 заміжних жінок працювали в 1882 р. – 9,2%, 1925 – 28,7, 1933 – 32, 1967 – 39, 1984 – 42% [5; 6]. У післявоєнний період зростала кількість жінок зайнятих висококваліфікованою

працею – жінкам була відкрита широка дорога до середньої фахової та вищої освіти, а також зайнятих в сфері обслуговування. Багато жінок стали працювати на державній службі, частіше в освіті і культурі, охороні здоров'я, їх кількість піднялася в 10 разів з 1900 р. В розвинених європейських країнах жінка в 1920–50-і рр. бачила в роботі «приробіток» або спосіб забезпечити сім'ю, якщо заробітку чоловіка не вистачало. У 1960-х рр. широко розповсюджується думка, що своєю роботою жінка може забезпечити власний дохід, відносно незалежність від чоловіка, отримати задоволення від професії або розширити соціальні контакти, що виникають в процесі праці. Проте, поєднання шлюбу і материнства з роботою важко для жінки. З 1970-х рр. економічне зростання і відповідна оплата праці дозволила особам певних професійних категорій жити поодинокі (раніше самотній не міг вижити чисто економічно), включаючи самотню жінку або жінку з дитиною (з наявністю соціального захисту від держави). Для розуміння сучасної ролі і функції сім'ї потрібно враховувати зростання тривалість життя, зниження шлюбного віку і низьких показників народжуваності, це сильно змінило закономірності розвитку сім'ї та життя окремої людини. Крім того, тривалий шлюб загрожує конфліктами.

Риси сучасної сім'ї (Р. Зідер [2]): 1) сумісність найманої праці і материнства, підвищення ролі батька («активне батьківство»). Підкріплена політико-економічно можливість поєднання найманої праці і материнства є центральним елементом процесу емансипації жінки в Європі. Пропагандоване звільнення жінок від патріархальних структур може статися тільки з правом жінки на гідно оплачувану роботу, доступу до участі в су-

спільному і політичному житті. Не можна вважати емансипацією вимушену роботу жінки, в разі малого заробітку чоловіка. Жіноча праця не веде автоматично до залучення чоловіків в сімейні обов'язки. У Європі з 1970-х рр. ведеться політика пропаганди «відповідального батьківства» (підвищення ролі батька у вихованні дітей і домашніх справах). Також законодавчо вводиться можливість взяти відпустку по догляду за дитиною не тільки матері, але й батькові (суперечливо сприймається соціумом навіть в ЄС). 2) сім'я – найважливіша складова соціалізації людини. Шлюб і народження створюють довгостроково існуючі соціальні структури: поміщають людину на певне соціальне місце в суспільстві. Вибір шлюбних партнерів підпорядкований складним соціально-психологічним закономірностям з включенням психологічних, сексуально-еротичних та естетичних механізмів. Складаються з вражень винесених з власної батьківської сім'ї, школи, перебігу ранньої професійної кар'єри. Вибір партнера відбувається в соціальному середовищі де людина обертається. Взяті шлюби породжують в соціальному сенсі стабільні статусні структури в суспільстві (власність, доступ до благ, престиж). На сім'ю впливають засвоєний подружжям на роботі зразок поведінки, який вони переносять на позапрофесійне середовище. Можливість укладення шлюбу посилює наявність житлових умов. 3) подружжя сім'я (чоловік і жінка + діти) стає альтернативою традиційній. У сучасному світі послаблюються зв'язки між поколіннями і родичами, традиційна (й трьохпоколінна) сім'я втрачає стабілізуючу опору. Молоді сім'ї частіше не живуть з батьками, відвідуючи їх час від часу. Спілкуються не з родичами, а за інтересами. В цілому тенденція має неоднозначне значення,

оскільки дистанція з родичами дозволяє уникнути багатьох конфліктів. З'явилися нові форми сім'ї – пробний шлюб, неподружнє спільне життя тощо. 4) скорочення народжуваності – реакція людей на промислову революцію, пов'язується зі створенням розвиненої системи соціального забезпечення: діти втратили своє господарське значення. Діти не потрібні як робоча сила, ані як засіб забезпечення старості. Для емоційного спілкування досить 1–3 дітей. Альтернатива сімейному щастю: особистісний ріст, дозвілля, а головне кар'єра. Крім того, діти – це фінансово «дорого». Подружжя вибудовують плани виховання і розвитку дитини на роки вперед. Служби соцзахисту опікуються дітьми народжених поза шлюбом, тому небажаний шлюб не реалізується. Бум народжуваності припав в Європі на 1960-і рр. Після цього кількість дітей знижується. 5) збільшення числа розлучень. Ця тенденція стала ясно проявлятися після Другої світової війни. На відміну від стереотипного сприйняття, що шлюби того періоду були особливо міцні, багато пар не витримали соціально-економічних тягот і розпочали помітну низку розлучень в Європі. У 1950-х-початку 60-х в Європі укладали багато шлюбів. Але з початку 1970-х стало багато розлучень – третина шлюбів розпадалося, а в великих агломераціях – вже половина. Найбільше розлучень стало спостерігатися в Скандинавії, далі ФРН, Австрія, Швейцарія. Причина розлучень в економічному благополуччі – жінка може сама забезпечити себе і дитину, а вимоги до партнерів ростуть; низька народжуваність також сприяє розлученням, а в цілому від сім'ї чекають не економічного виживання, а щастя і розуміння, розвитку особистих відносин («романтики, а не грошей»). Любов у шлюбі нового типу ставала ви-

рішальним мотивом при виборі партнера, розповсюдилось уявлення (під впливом ЗМІ, літератури, тощо), що шлюб не варто зберігати, якщо почуття «померли» і любов «пішла». Романтичні стосунки тривають недовго – 3–6 років і мають, в тому числі і психофізіологічне підґрунтя. Почуття емоційної захищеності, сексуальне щастя і продуктивне спілкування в шлюбі, складно забезпечити (тим більше на тривалій термін). Для таких відносин потрібна якісно інша людина, ніж раніше. Це всебічно розвинена людина з навичками спілкування і емоційної підтримки близьких. Практично важливо, щоб первинні емоційні стосунки перейшли в прагматичну дружбу, але це трапляється далеко не завжди.

Держава стала приймати на себе функції соціальної підтримки, включаючи і батьків-одинаків (монобатьківство). Змінилися і практики усиновлення в сучасних країнах Західної Європи, стали застосовуватися нові репродуктивні технології (як для зачаття, так і для запобігання небажаній вагітності), законодавчі практики, які оформляють батьківство як соціальну роль, а не як біологічний факт (законодавчі колізії навколо сурогатної матері). Сучасне батьківство не припускає чіткої поляризації батьківських ролей, воно вважається заснованими на рівній участі чоловіків і жінок у вихованні дітей і поділі між ними турботи про дітей. В турботі і вихованні дітей може також брати участь і соціум – держава і суспільство, засновані ними інституції [3].

Основні альтернативи суспільного розвитку впливають і на сімейну політику і зводяться до двох полюсів (не віддаємо пальму першості ні тієї, ні іншої точки зору): 1) дорога система соціального забезпечення, здатна вирівняти

доходи, але дає мало переваг для конкуренції на міжнародних ринках і, таким чином, веде до безробіття; в такій моделі існують розвинені програми підтримки сім'ї та монобатьків. 2) мінімальне втручання держави в умовах високої мобільності робочої сили і вільного ринку, які, стимулюючи переможців і караючи тих, хто програв, здатні в результаті уникнути тривалого безробіття і формування залежності різних груп населення від системи соціальної підтримки. Економічно багата держава не потребує систематичної підтримки бідних – їх там і так небагато. Держава повинна створювати умови для хорошого життя, але має допомагати тільки тоді, коли сама сім'я зробити цього не може. За своє життя відповідають самі люди і за допомогою доходів і збережень вони повинні взяти на себе забезпечення добробуту себе, сім'ї і близьких [1].

У зв'язку з переходом від соціалізму до ринкових відносин в Східній Європі змінилися і сімейні відносини, відбувається певна динаміка в дискурсі держави щодо політики соціального забезпечення, ринку праці, соціальної підтримки сім'ї. За часів соціалізму спостерігалася відносна забезпеченість їжею і житлом, повна зайнятість, високі – в порівнянні з іншими стратами (інтелігенцією, наприклад) – зарплати для робітників, забезпечення номінально безкоштовного або дешевої системи охорони здоров'я, освіти, виховання; материнськими пільгами і культурними заходами. Однак кількість і якість цих послуг залишалося недостатньою, а сама економіка при соціалізмі відрізнялася дефіцитом, неефективністю, несправедливістю (тенденцією до зрівняльної оплати праці, штучного створення робочих місць з метою боротьби з безробіттям), і в деяких випадках позаекономічним директив-

ним примусом працівників. На початку 1990-х рр. уряди східноєвропейських держав прийняли на озброєння ідеї неолібералізму, що були запропоновані впливовими міжнародними інституціями як то Світовий банк та МВФ. В результаті проходило скорочення соціальних витрат і приватизація соціальних служб, – подібно західним соціальним державам в рамках Європейського Союзу. Однак, рівень соцвиплат залишався досить високим, субсидії і допомоги виділяються місцевими чи муніципальніми органами [1].

При соціалізмі праця була законодавчо обов'язковою для всіх громадян незалежно від статі («примусова емансипація»). Будь-яку допомогу міг отримати тільки працюючий. Саме для жінок це означало скорочення залежності від конкретного чоловіка, але збільшення прямої залежності від держави. Допомоги могли мати зрівняльний характер – їх розмір був однаковий («солідарний») для всіх незалежно від матеріальних умов і конкретної потреби в них. При соціалізмі активно змінювали поведінку саме жінки, але не чоловіки. Як і на Заході, жінка несла подвійне навантаження на роботі і в сім'ї (домогосподарстві), але гендерний поділ сімейних ролей був традиційним. Ідеалізувався образ чоловіка-добувача або головної особи, професіонала, який забезпечує всю свою сім'ю. Жінка дбала про дітей і старих, готувала їжу. Але держава при соціалізмі вимагала від жінки одночасно стимулювати народжуваність і працювати повний день, а в якості підтримки пропонувало допомоги (виплати). В деякі сфери жінку не допускали – мало їх було в області управління. Жінка займала нижчі щаблі професійної ієрархії. Сім'я при соціалізмі згладжувала економічні протиріччя, при цьому жінка (якщо могла) брала на

себе також часто і ношу неформальних підробітків. Це нагадує поведінку жінок з порятунку сімей в роки економічних криз на Заході. Нині – в перехідний період жінки займають низькооплачувані посади (часто в державному секторі), але при цьому шукають численні неформальні, непостійні роботи з гнучким графіком і без страхування. Ситуація з дошкільними установами різко погіршилася. Турбота про малолітніх дітей цілком лягає на жінку або родичів. Чоловік же частіше наймається саме на повну зайнятість, йде в приватний сектор. Держава перехідного суспільства сьогодні йде з соціальної сфери, при соціалізмі ж соціальна допомога була всеосяжною, але менш помітною. Дешева їжа, житло і послуги самі собою розумілися, інші переваги визначалися неформальними тіньовими відносинами. Зв'язки на роботі були багато важливішими відносин за місцем проживання. Підприємства (установи) цілком могли, маючи соціальне обтяження, але зрозуміло, що з різними можливостями, забезпечувати розвинену інфраструктуру – власне виробничу («роботу»), відпочинок, догляд за дітьми, продовольче постачання (магазин при заводі), перукарні та інші побутові послуги. Промислова політика (робота, зарплати) об'єднувалася з соціальною політикою, адміністрація підприємства і профспілки спільно виконували роль і виробничих, і постачальницьких інститутів. Профспілки організовували також дозвілля і займалися соціальним забезпеченням працівників. Партійні та профспілкові органи на свій розсуд могли визначати пільги та допомоги як локальний патерналіст. «Витягаючи» працівників з традиційних відносин (наприклад, територіально-спільнотних, релігійних), підприємство ставало для них центром організації

всього життя, поза підприємством вони себе не мислили. Для жінок завод заміняв підтримку чоловіків і інші сімейні зв'язки. Вони відчували опору підприємства і менше залежали від чоловіка, говорили з ним все більше на рівних, але і легше йшли на розлучення. При приватизації підприємств, від непрофільної інфраструктури стали позбуватися, підтримка стала згорнутися і працівники стали зубожіти (підвищення зарплат не компенсувало втрати пільг). Драматично це вдарило саме по жінках – наприклад, які раніше зважилися на розлучення, або необачно згорнувши родинні зв'язки [1].

Етнографічні дослідження в регіоні показують що, і чоловіки, і жінки починають сприймати дружин-домогосподарок як бажаних символів мужності для представників ряду професійних груп або для чоловіків-менеджерів, керівників [4]. Тип «чоловіки-добувача» і «споживачки-жінки» хоча і привабливий, але мало кому доступний – швидше бізнесменам і висококваліфікованим професіоналам. Для амбітних, активних і сучасних сімей ближче ідеал співробітництва, «партнерства» між подружжям, хоча і з місцевою специфікою – з традиційним поділом сімейних ролей (подвійне навантаження жінки на роботі і вдома). Умовно кажучи, жінка-кар'єристка, підприємниця, носій активних особистісних рис і позицій, брала з соціалістичного періоду не надію на соціальні блага: будь то державного або місцевого рівня, а уявлення про гендерну рівність, прагнула до освіти (і реалізувала це право), кваліфікованої праці. Часто вона в юності, при соціалізмі, була залучена в неформальні тіньові економічні відносини. Такий тип жінки виступає за партнерські відносини з чоловіком, але має меншу емоційну залежність від нього. Відсутність з його боку практичної

допомоги в реалізації її економічних планів веде до розлучення. Також фатальною для шлюбу з такою жінкою виявляється вимога її підпорядкованої ролі. В цілому така сім'я виявляється при вдалому збігу партнерів соціально мобільною. Такий тип жінки при цьому різко розриває з минулими стереотипами самосприйняття, виступаючи не тільки за агресивну мужність, а й агресивну жіночність, використання акцентів тілесності (одяг, косметика, фітнес) і нові уявлення про сексуальність. Це є складовою їх життєвої та професійної стратегії. Не варто плутати поведінку «активних» жінок зі схожими по формі прагненнями у традиційно налаштованих непрацюючих жінок-домогосподарок, які практикують догляд за тілом для задоволення потреб чоловіка в обмін на їхню вагому матеріальну підтримку. Такі установки цих жінок «нового типу» наштовхуються на протест більш традиційно налаштованих жінок з акцентом на самопожертву заради інших людей і інститутів (колективу, сім'ї, нації, регіону). Традиціоналізм такого типу корелює з відчуженням або презирством до власного тіла, засудженням косметики, і страхом перед сексуальністю.

Висновки. Найважливіші зміни в формуванні сімейних відносин і на Сході і на Заході Європи лежать в площині сімейної політики держав, програм підтримки сім'ї та монобатьків, жіночої зайнятості. Часто феміністки на Заході вважають, що жіноча зайнятість є синонімом здобуття жінками почуття значимості і автономності, перш за все тому,

що жінки боролися за отримання доступу до праці. Але часто це було функцією економічного примусу – один чоловік не міг прогодувати сім'ю. Економічне зростання сьогодні призвело до можливості накопичення суспільних благ для розвинутих соціальних програм і можливість життя одинаків.

Сімейна система, заснована на романтичному коханні, стає нестійкою в порівнянні з шлюбами, які перебувають на позиції прагматичної любові. Треба пам'ятати, що стабільність шлюбу досягається не вибором об'єкта для сексуальних відносин і еротики, а впливає з необхідності забезпечити соціалізацію дітей і економічне існування сімейної системи. Це закладає важливе протиріччя сучасної сім'ї. Часто вимоги спільної відповідальності за домашнє господарство, витримані на хвилі емансипації, пред'являються жінкою тільки до народження першої дитини, а потім життя входить в річище традиційних моделей поділу родинної праці. Але саме молоді жінки найчастіше відчують болісну різницю між бажаним ідеалом сімейного життя і наочною практикою. Традиційний поділ «гендерних ролей» все ще сильний, але структурно-економічні закономірності даються в знаки, хоча активно проявляється й затримка в пристосуванні рольової поведінки чоловіків і жінок до цих суспільних змін («нове батьківство»). Більш інтелектуально мобільна молодь декларує нове сімейне мислення, але вона часто чекає один від одного саме традиційної рольової поведінки.

Література:

1. Гал С. Формы государства, формы семьи [Текст] / С. Гал, Г. Клигмен // Журнал исследований социальной политики. – 2003. – Т. 1, № ¾. – С. 341–368.
2. Зидер Р. Социальная история семьи в Западной и Центральной Европе (конец XVIII – XX вв.) [Текст] / Р. Зидер. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 302 с.3. Чернова Ж.В. Семейная политика в западноевропейских странах: модели отцовства [Электронный ресурс] / Ж.В. Чернова // Журнал социологии и социальной антропологии / 2002. – Режим доступа:

<https://cyberleninka.ru/article/n/semeynaya-politika-v-zapadnoevropeyskih-stranah-modeli-ottsovstva>

4. Reproducing Gender: Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism [Text] / Gal S., Kligman G. (Eds). – Princeton : Princeton University Press, 2000. – 454 p.

5. Statistik Dt.R., N.F. [Text]. Wirtschaft u. Statistik . – 1978. – S. 473.

6. Staat Jahrbuch für die Bundesrepublik [Text]. – 1986. – S. 97.

Наукове періодичне видання
Київський науково-педагогічний вісник
Науковий журнал

19 (19) 2020

Підписано до друку 28.02.2020 р. Формат 84x108/16.
Папір офсетний. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 4,42.
Тираж 50 прим.
Видавник: «Київська наукова організація педагогіки та психології»
04108, м. Київ, а/с 62
www.knopp.org.ua
E-mail: office@knopp.org.ua
Телефон: +38 066 699 58 422